

A hatalom elektronikus arca – a nők és a férfiak eltérő IKT használati kultúrája

A tanulmány a nőket érintő digitális megosztottság meglétét bizonyítja a magyar társadalomban, empirikus adatok és elméleti megfontolások alapján. A szerző a magyarországinál jóval fejlettebb Internet-kultúrával rendelkező európai országok adatait citálva határozottan cáfolja azt az állítást, hogy „az idő mindent megold”. A nőket érintő digitális megosztottság okairól és megnyilvánulásairól világszerte – globális (ENSZ), regionális (EU) és helyi szinteken egyaránt – élénk tudományos diskurzus folyik, különféle teoretikus megközelítések szellemében, ez azonban a magyar közgondolkodást mindeddig szinte érintetlenül hagyta. A tanulmány nem titkolt célja, hogy rávilágítson az IKT eszközök nemi alapon eltérő használatának gazdasági és politikai relevanciájára. A küszöbön álló csatlakozás az Európai Unióhoz feladatokat jelöl ki a magyar kormányzat számára a nemek közötti esélyegyenlőség megteremtése terén az információs társadalomban. A nemek közötti digitális megosztottság okainak felismeréséhez, a jelenség értelmezéséhez és a célravezető stratégiák pontos körvonalázásához további kutatásokra, teoretikus és konkrét szakmai vitákra van szükség.

Szerzői információ:

Szabó Gabriella

Jelenleg az Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar Politikatudományi Intézetének V. éves, végzős hallgatója. 2003. januárja óta az BME-UNESCO Információs Társadalom és Trendkutató Központ (ITTK) „Palesztra” tehetséggondozó programjának résztvevője. Kutatási témája az információs társadalom és az információs politikák gender szempontú vizsgálata. Korábban megjelent publikációja: A részvétel kérdése az információs társadalomban (Közpolitika 2003. szeptemberi szám).

Így hivatkozzon erre a cikkre:

Szabó Gabriella. „A hatalom elektronikus arca – a nők és a férfiak eltérő IKT használati kultúrája”. *Információs Társadalom* III, 3–4. szám (2003): 116–130.

<https://dx.doi.org/10.22503/inftars.III.2003.3-4.7>

A folyóiratban közölt művek

a Creative Commons Nevezd meg! – Ne add el! – Így add tovább! 4.0

Nemzetközi Licenc feltételeinek megfelelően használhatók.

Szabó Gabriella

A hatalom elektronikus arca – a nők és a férfiak eltérő IKT használati kultúrája

Bevezetés¹

Az információs társadalom kérdéseivel foglalkozó szakemberek szemében az úgynevezett digitális megosztottság vagy digitális szakadék (*digital divide*)² tudományos kutatások tárgyát képező, 'legitim' problémakör. A kommunikáció és a nyilvánosság digitalizált formáinak kialakulásával a kutatók érdeklődésének homlokterébe kerültek a technikai eszközök alkalmazása iránti emberi igények is (ld. Homoki 2001). Az információs társadalomban kialakuló új típusú egyenlőtlenségek között az egyik legnagyobb problémát a nők helyzete jelenti, hiszen erre a társadalom nagyobbik felét kitevő 'csoportra' semmiféle általános szabály nem alkalmazható, mégis minden empirikus vizsgálat jelzi, hogy az információs és kommunikációs technológia (IKT) eszköztárának használatában a nemi alapon megnyilvánuló különbség, a nők jelentős részének elzárkózása az eszközök használatától, amit 'technofóbiaként' szokás interpretálni, létező és mérhető jelenség.

A nőket sok szempontból hátrányos helyzetbe hozó digitális megosztottság politológiai szempontból is releváns lehet. A közélet és a közügyek irányítása terén a világ szinte valamennyi társadalmában évezredek óta a férfiak játszanak domináns szerepet. A liberális demokráciákban azonban alapvető követelménnyé vált a nemek közötti esélyegyenlőség biztosítása mindegyik társadalmi alrendszerben. Mindamellet fontos rávilágítani, hogy a nemek közötti különbségeket társadalmi szempontból vizsgáló tudományos kutatások (*gender studies*) nem kizárólag a nők helyzetének, hanem általában a nemi szerepek társadalmi konstrukciójának és a hatalmi viszonyok kifejeződésének vizsgálatára irányulnak.

Az IKT eszközök nemi alapon differenciált használatának problémája – talán éppen nehezen értelmezhető és aligha beskatulyázható mivolta miatt – nem áll a hazai kutatók érdeklődésének középpontjában. Olyannyira nem, hogy a magyar szakirodalom is csak keveset foglalkozik vele, és a magyar információs stratégia kidolgozói sem szentelnek neki elegendő figyelmet.

¹ A tanulmány Szabó Gabriella „A hatalom elektronikus arca – a nők részvétele az információs társadalomban” című, politológiai szakdolgozatának tézisei alapján készült.

² A *digital divide* angol kifejezés fordításaként a hazai szakirodalomban jobban elterjedt a 'digitális szakadék' terminus alkalmazása, szerzőnk azonban – csatlakozva Molnár Szilárdhoz (ld. *Információs Társadalom*, 2002/4) – tudatosan választotta inkább a 'digitális megosztottság' terminus következetes használatát, mivel ez jobban kifejezi a jelenség dinamikus vonásait és társadalmi természetét. – A szerk.

A nőket érintő digitális megosztottság mélységének feltárása, a jelenség okainak elemzése és káros hatásainak kimutatása az információs társadalom kiépítése során feladatokat jelöl ki a kormányok, a civil szervezetek és a profitorientált vállalkozások számára egyaránt. Nem titkolt szándékom, hogy – túlmutatva e dolgozat témáján – megkíséreljek hozzájárulni ahhoz, hogy a nemek közötti esélyegyenlőség szempontjai a *gender studies* tárgyilagossá szemléletének megfelelő módon érvényre jussanak nemcsak az információs társadalom kialakításának útját meghatározó átfogó stratégiai dokumentumokban és a szakértők politikai nyilatkozataiban, hanem a közgondolkodásban is.

1. A nők IKT kultúrája a számok tükrében

Az Európai Unió rendkívül nagy hangsúlyt fektet az európai állampolgárok társadalomrajzáinak lehető legpontosabb ismeretére. Az Európai Bizottság az úgynevezett *Eurobarometer* program keretében 1974 óta reprezentatív közvélemény-kutatásokat és felméréseket végez.³ Az európai állampolgárok körében is kimutatható digitális megosztottságot az Európai Bizottság felkérésére 2001-ben vizsgálták.⁴ Az eredmények tükrében az Internethez való hozzáférést tekintve az európai átlag alatt találjuk a nőket, a tartósan munkanélkülieket, az alacsony keresetűeket, az alacsony iskolai végzettségűeket és a 60 év felettieket. A vizsgálat záródokumentuma kiemeli, hogy az IKT eszközök használatában nemek szerint mutatkozó különbség nagyon komplex elemzést igényel. Az európai döntéshozók értetlenül állnak az előtt a tény előtt, hogy 2000 és 2001 között nemhogy csökkent volna, hanem inkább még tágabbra nyílt a nemek közötti olló (1. ábra). Ennek alapján az Európai Bizottság felhívta a tagállamok politikai döntéshozóinak figyelmét arra, hogy az információs esélyegyenlőség biztosítása érdekében kiemelten kezeljék a nőket érintő digitális megosztottság problémáját.

Egy – 2002-ben az Internet látogatói körében – Magyarországon elvégzett életstílus-kutatás⁵ (*Visitor Lifestyle Research 2002*) alapján elmondhatjuk, hogy a hazai kibertársadalmat a férfiak és a fiatal korosztályok dominanciája jellemzi (2. ábra). Míg a teljes népességet tekintve a nők vannak többségben, addig az Internet felhasználói között a férfiak aránya a magasabb; a Világhálót gyakran látogatók körében pedig még markánsabban nyilvánul meg a férfiak dominanciája. A kutatás eredményei szerint a rendszeresen internetezők 59 százaléka férfi, a nők csupán alig több mint kétötödét teszik ki azoknak, akik gyakran ellátogatnak az Internetre.

A felmérés szerint a 30 év alatti nők nagyobb számban fordulnak az Internethez, míg a 30 éves életkor a férfiaknál nem ilyen szignifikáns választóvonal. Ebből természetesen az is következik, hogy a fiatalabb internetezők között valamivel kiegyenlítettebb a nemek aránya: a 18-29 éveseknél 55:45, az ennél idősebeknél viszont 63:37 a férfi-nő arány, s ezek a viszonyszámok teljesen elütnek a népességbeli arányoktól. A látogatók nemek szerinti megoszlásában az internetezés kezdetét illetően

³ http://europa.eu.int/comm/public_opinion/standard_en.htm

⁴ http://europa.eu.int/comm/employment_social/knowledge_society/eincl_en.pdf

⁵ http://www.ihm.hu/tarsadalom/kutatasok/tanulmanyok/TGI/VLR2002_cikk.doc

is lényeges különbségek figyelhetők meg. Míg a férfiak fele több mint öt éve használja a világhálót, addig ugyanez csak minden harmadik nőről mondható el; azok között viszont, akik a felmérést megelőző hónapokban kezdték el a rendszeres internetezést, a nők vannak többségben: a legfrissebb 'netpolgárok' 54 százaléka nő. A nők számának emelkedésére mint örömdetes jelenségre nemzetközi vizsgálatok is rámutattak. Az információs társadalom fejlődését tükröző statisztikai jelzőszámok folyamatos nyomon követése érdekében az Európai Bizottság kezdeményezésére létrehozott *SIBIS* (*Statistical Indicators Benchmarking the Information Society*) program keretében végzett összehasonlító kutatások rávilágítanak arra, hogy az Internet-használat gyakorisága és a látogatók neme között Magyarországon nem áll fenn olyan erős korreláció, mint más kelet-közép-európai országokban.⁶ Ebből azonban hiba lenne arra következtetni, hogy az idő és az oktatás megoldja a nőket érintő digitális megosztottság problémáját, hiszen a *Visitor Lifestyle Research* eredményei is rámutatnak, hogy a nők kevesebb időt töltenek el a hálózaton, mint a férfiak, s a hétfélig internetezés is jellegzetes férfi-elfoglaltság (3. ábra).

Az optimistán is értelmezhető képet kissé beárnyékolja, hogy a kedvező számok kizárólag a felhasználókra vonatkozóan jelentkeznek, míg az IKT fejlődésére érzékeny szakterületeken⁷ és az érintett vezető testületekben a nők részvételi aránya közel sem egyenlő a férfiakéval, és a női munkatársak az egyre terjeszkedő információs iparban is elsősorban a marketinggel és a reklámmal foglalkozó részlegeknél találhatók meg.⁸ A kutatás és a fejlesztés, valamint a magasabb szintű digitális 'írástudást' kívánó tevékenységek területén a nemek aránya eltolódik a férfiak javára. A férfiak fogékonyabbak az Internethez kapcsolódó technikai újításokra: a *Visitor Lifestyle Research 2002* eredményei azt bizonyítják, hogy a nőknek csak egy elenyésző része tölt le az Internetről szoftvereket, és a nők a számítógép multimédia funkcióit is alacsonyabb arányban használják (4. ábra). A férfiak általában többféle célra használják fel az Internetet, mint a nők, és a nők csupán a szabadidős programok keresésében aktívabbak a férfiaknál. Általánosságban elmondható, hogy a számítógépet az IKT eszközöket használó nők legnagyobb része csupán az írógép továbbfejlesztett változatának tekinti. Ez a helyzet természetesen több tényező eredményeképpen áll elő, és az olyan magyarázatok, melyek szerint „minden nő technikai analfabéta, míg minden férfi ab ovo tökéletesen birtokában van a digitális írás-olvasás készségeinek”, csupán sztereotip gondolkodásra vallanak és elfogadhatatlanok.

Az esélyegyenlőség megteremtésén fáradozók erőfeszítéseit nehezíti egy olyan tény is, amire a digitális megosztottság általános jelenségeinek elemzésére irányuló kutatások egyöntetűen rámutatnak: az IKT társadalmi elterjedésének bizonyos szakaszaiban az eszközök nemek szerint differenciált mértékű használata mindenütt felbukkanó, szignifikáns jelenség (ld. Molnár Szilárd 2002). Időben elkezdendő társadalmi cselekvésre szólít fel bennünket, hogy ez alól a hazainál fejlettebb IKT kultúrával rendelkező holland, dán, svéd és finn társadalmak sem jelentenek kivételt.⁹

⁶ *SIBIS* Hungary Country Report No. 4.

http://www.empirica.biz/sibis/files/WP5.3_CountryReport_HU.pdf

⁷ http://www.felvi.hu/index.ofi?mfa_id=69&chir_id=2669

⁸ The America Online/ Roper Search Worldwide About 2000 Cyberstudy.

<http://www.corp.aol.com/PDF/Cyberstudy2000.PDF>

⁹ Commission Staff working paper; e-Inclusion – The Information Society's potential for social inclusion in Europe. Ld.: http://europa.eu.int/comm/employment_social/knowledge_society/eincl_en.pdf

2. Okok és okozatok

Nem nehéz belátni, hogy szinte minden olyan foglalkozási területen, ami szorosabb összefüggésben áll a modern információs és kommunikációs technológiákkal – az oktatástól és a kutatástól a fejlesztésig és a tervezésig, a szerviz jellegű szolgáltatásoktól a szabályozási és döntéshozatali fórumokig – nagyon nagy többségben férfiakat találunk, különösen a vezető pozíciókban. Az IKT eszközök nemi alapon differenciált használatának kialakulásában kulcsszerepet játszik a munkaerő-piac és az oktatás. Az információs társadalom fejlődésének nyomon követése szempontjából rendkívül fontos oktatási statisztikák nemzetközi összehasonlító vizsgálatokkor derült fény arra a tényre, hogy a nők Európa-szerte igen csekély számban folytatnak tanulmányokat az úgynevezett reál tudományok terén.¹⁰ Európa egyetemein viszonylag kevés nő tanul matematikát, fizikát, kémiát és mérnöki tudományokat, míg a humán tárgyak és szakok esetében szembetűnő a női hallgatók számbeli fölénye férfi kollégáikkal szemben.

Az informatikai tanulmányok és az IKT fejlesztésével kapcsolatos kutatások a posztindusztriális gazdaság húzóágazatának és a jövő munkaerő-piacának meghatározó elemei. Ennek fényében a nőket hátrányos helyzetbe hozza az a tény, hogy a technikai eszközöknek csak felhasználói, nem pedig megalkotói és fejlesztői. A nők az IKT eszközök társadalmi felügyeletével és szabályozásával, az evvel kapcsolatos stratégiák megtervezésével foglalkozó politikai és szakmai döntéshozatali grémiumokban is alulreprezentáltak.

Az IKT szakterületein folytatott egyetemi tanulmányok hiánya döntő mértékben hozzájárul ahhoz, hogy a nők többsége az IKT eszközök alkalmazását kívánó területeken is jellemzően nagyon gyenge munkaerő-piaci pozícióba kerül. A nők oktatási és munkaerő-piaci helyzete szoros összefüggésben áll gazdasági helyzetükkel. Az említett hátrányok miatt megnő az esélye annak, hogy a női munkavállalók átlagos jövedelmi szintje alacsonyabb legyen a férfiakénál. Azzal, hogy a nők csak csekély számban végeznek magasabb szintű tanulmányokat a reál tudományok terén, tulajdonképpen önként zárják ki magukat az IKT eszközök alkalmazására épülő tevékenységek-ből, alapot adva a *technofóbia* jelenségének kialakulásához.

2.1. Nézzünk a sztereotípiák mögé! – A technofóbia hátterében

A nemek közötti általános munkamegosztásra vonatkozó közfelfogást tükröző hagyományos nemi szerepek a társadalom legmélyebben rögzült mintái közé tartoznak. Már kora gyermekkorban, a család és az iskola által meghatározott környezetben is találkozhatunk azokkal az egészen eltérő elvárásokkal, amelyeket a fiúkkal, illetve a lányokkal szemben biológiai adottságaik alapján támasztanak. A technofóbiára utaló hétköznapi megfigyelések mögött motivációs és környezeti okokat kell feltárni – erre csak egy példa az oktatás és a nevelés színtereit alkotó sztereotip gondolkodásmód a kislányok és a kisfiúk jövőjével kapcsolatban. Minden technológiának megvan

¹⁰ Ld.: Women in Alfa sciences – Differing female participation rates in Alfa-Science education programs and labour market. Proposal Summary Page.

http://www.ittk.hu/weblap/cvs/palesztra/cvpal_szabo_gabriella.html

a maga kulturális és társadalmi kontextusa, amelynek logikája a konkrét eszközhasználatra is rányomja bélyegét. Erre a jelenségre utal Eileen Green és Leight Keeble, amikor a technológia „tartalmáról” és hatáiról írnak, amelyek önmagukban is megmutatják, hogy egy adott technológiai eszközrendszer kinek készül, és egyúttal azt is kijelölik, hogy ki lesz az, aki nem vagy csak nagy nehézségek árán tudja majd azt felhasználni (ld. Eileen Green – Leight Keeble 2001).

2.2. A technofóbia pszicho-biológiai okai

A nők technofóbiaként értelmezett attitűdjének egyik lehetséges pszichobiológiai magyarázatát a Cambridge-i Egyetem kutatója, Simon Baron-Cohen adta meg (ld. Geoffrey Cowley 2003). A pszichológus eredetileg az autizmus és a nemi meghatározottság összefüggéseit vizsgálta, de eredményei a nemi alapon differenciált IKT használat okait és körülményeit vizsgáló kutatót is közelebb vihetik a különbségek megértéséhez. Baron-Cohen „Az alapvető különbség” (*The Essential Difference*) című könyvében kétféle intelligenciát különböztet meg: a nőkre leginkább jellemző típus az érzelmi intelligencia, amit a szerző *az emberek megértésének* képességeként ír le, míg a férfiakra a rendszerező intelligencia jellemző, amit Baron-Cohen *a tárgyak és a testet nem öltő információk szisztematizálásával* szemléltet.

A nők az említett kutatások szerint tereptárgyak alapján tájékozódnak a mindennapi életben, míg a férfiak térlátásuk alapján, irányok szerint igazodnak el a világban. A nemi alapon differenciált IKT használat lehetséges pszichológiai magyarázata a nők és a férfiak agyának eltérő működésében keresendő. A nők számára biológiai adottságaik miatt okoz nehézséget a maskulin logika vagy más szóval a rendszerező intelligencia elvárásai alapján tervezett IKT eszközök alkalmazása.

2.3. A technofóbia makroszociológiai okai

A nyolcvanas évek elején a feminista szociológusok a tudományos viták egyik legizgalmasabb és egyben legprovokatívabb kérdését fogalmazták meg, amire általában mint „a *gender* és a *technológia*” problémájára hivatkoznak. A makroszociológiai viták középpontjában az a kérdés állt, hogy vajon bizonyítható-e, hogy a nőket sújtó digitális megosztottság abból a tényből fakad, hogy a technika és a technológia természetétől fogva maskulin jellegű. Cynthia Cockburn elemzése olyan fundamentális problémára világított rá, melynek alapján több teoretikus indíttatású mű született. Cockburn nagy ívű társadalommagyarázó elmélete (Cockburn 1985) marxista gyökeirekből táplálkozik. Társadalomkritikája szerint a nőket érintő digitális megosztottság a közösségek mindennapi életében megnyilvánuló férfiuralom következménye. A munkaerő-piac és a termelőeszközök változásának elemzéséből kitűnik, hogy a nők a társadalom férfiak által kizsákmányolt rétegét alkotják. Az információs társadalom törésvonalai a II. világháború utáni esélyegyenlősítő törekvések dacára is nagyon élesen jelzik a nők hátrányos helyzetét.

Mindennek háttérében a „a *gender* és a *technológia*” viszonya áll, amit Cockburn rendkívül problematikusnak tart. Szerinte a technika az erőszak és a férfiadominan-

cia közvetítője, a technika felhasználási módjának ismerete (a *know-how*) pedig az erőfölény mértékét mutatja. Akik nem rendelkeznek a társadalom fejlődéséhez szükséges technológiai ismeretekkel, azok kénytelenek elfogadni alárendelt és kiszolgáltatott helyzetüket. A bizonyíthatóan férfítöbbségű IKT ipar irányítói és dolgozói maguk alá gyűrik a társadalmat, és a saját maszkulin logikájuk alapján kidolgozott minták alapján elterjesztik a modern világban az IKT eszközök használatát, miközben a pontos know-how elsajátítását nemi alapon differenciált kulturális minták alapján korlátozzák.

A nők és a technika, beleértve a modern információs és kommunikációs eszközöket is, ellenséges viszonyban állnak egymással. A nő, amikor számítógépet használ, számára idegen világba téved, ahol kiszolgáltatott, hiszen eredendően képtelen azonosulni a technika logikájával és megjelenési formáival. A társadalom és a munkaerőpiac logikája csak megerősíti a nők kiszolgáltatottságát és alárendeltségét azzal, hogy az IKT eszközök használatára kényszeríti őket. Az IKT eszközöket használó nő 'a saját bőrén' tapasztalja, hogy minden igyekezete ellenére ügyetlenebb, mint férfi társai. Ennek folytán megszilárdul benne a hit, hogy csak olyan munkára alkalmas, ami nem igényli az IKT eszközök alkalmazását, és alacsonyabb társadalmi presztízzsel jár.

Ez a folyamat állami segítséggel zajlik, hiszen a kormányok minden lehetséges eszközzel támogatják az IKT ipart, amit a gazdaság húzóágazatának tekintenek. Cockburn munkáiból szomorú következtetéseket vonhatunk le a nők szerepvállalására nézve az információs társadalomban. Cockburn marxista ihletésű elmélete a kiszákmányolás modellje alapján jellemzi a nőket sújtó digitális megosztottságot. Ez az elmélet csábítóan koherens, végiggondolva azonban nem hagy egyéb lehetőséget a nők számára, mint a ludditák radikalizmusát, aminek az eredményességét történelmi tapasztalatok kérdőjelezik meg. Cockburn megállapításai mindazonáltal nem hanyagolhatók el, mert felhívják a figyelmet az IKT eszközök nemi alapon differenciált használatának gyermekkorban kialakuló gyökereire.¹¹

A kritikai kultúrákutatók egyik teoretikusa, Donna Harraway „a hatalom informatikájában” (*informatics of dominance*) a posztmodern létezés új dimenzióját látja megszületni (Harraway, 1991). Elméletében a tudomány és a technológia nem a társadalmi alrendszerek egyike, hanem a közösségi interakciók kerete és formája, ami meghatározza azok egyéni és társas jellegét. Azokban a társas kapcsolatrendszerekben, amelyeket a technológia és a tudomány eszközei közvetítenek, az egyének új identitást határoznak meg önmaguk számára. A 'gépiesített' önmeghatározást Harraway „kiborg identitásnak” nevezi, amit a nőknek is fel kell fedezniük, és közösségeiknek stratégiát kell kidolgozniuk a megváltozott világban történő érvényesülésre.

Harraway a nők általános életvitelének jellemző színtereit – a családot és a munkát, továbbá az állami, oktatási, egészségügyi és egyházi intézményekhez kötődő tevékenységeket – áttekintve röviden vázolja, hogy az IKT által meghatározott társadalomban milyen tendenciák kialakulása várható. A politikai dimenzióban az információ-szegények és az információ-gazdagok között kialakuló hatalmi, illetve alárendeltségi viszonyt tekinti a legfontosabb törésvonalnak. A feminizmus mint cselekvésre

¹¹ Egy Amerikában végzett felmérés (*UNDP Human Development Report*) szerint a nőket sújtó digitális megosztottság már kora gyermekkorban kialakul, hiszen a szülők fiúgyermeküknek ötször olyan gyakran vásárolnak IKT eszközöket és azokhoz különféle kiegészítőket, mint lányaiknak.
Ld.: <http://www.undp.org/gender/resources/mono9.pdf>

mozgósító ideológia Harraway szerint nem engedheti meg magának, hogy kategorikusan elutasítsa az IKT eszközök társadalmi alkalmazását, ahogyan Cockburn munkái sugallják. A nőket érintő társadalmi és politikai mozgalmak átalakításának igénye Harraway elméleti munkásságát összeköti a gyakorlati megoldások keresésével, így művei a politikai gondolkodás alapidokumentumai közé sorolhatók.

2.4. A feminizmus mint politikai ideológia válasza a kihívásra

A feminista politikai mozgalom az információs társadalomban a nőket érintő kihívásokat, s ezek között a digitális megosztottság problémáját annak számottevő szervezési és mozgósítási potenciálja miatt sem negligálhatja. Anne Scott a feminista mozgalmak új korszakának tekinti a kiberfeminizmust, ami az IKT mindennapi társadalomszervező mechanizmusaira reflektál (Scott 2001), és a feminista mozgalmak számára nagy haszonnal alkalmazhatónak tartja a modern információs és kommunikációs eszközöket. Az információs kornak a feminista mozgalmakat érintő kihívásait Scott négy fő csoportba rendezve tekinti át. Az első csoport, ami minden közösségi aktivitás sarkkővét alkotja, a hasonlóan gondolkodó emberek egymásra találásával és működő kisközösségekké, majd hálózattá szerveződésével kapcsolatos problémákat öleli fel. A második csoporthoz a már meglévő hálózatok munkájának és a feminista ideológiának a továbbfejlesztési lehetőségei tartoznak. Scott külön tényezőként tartja számon a mozgalom társadalmi és politikai sikeréhez elengedhetetlen „láthatóság” és a nyilvánosság biztosítását. A negyedik szempont nála a mozgalom tevékenységének befolyása a politikai döntéshozatalra és a társadalmi változásokra.

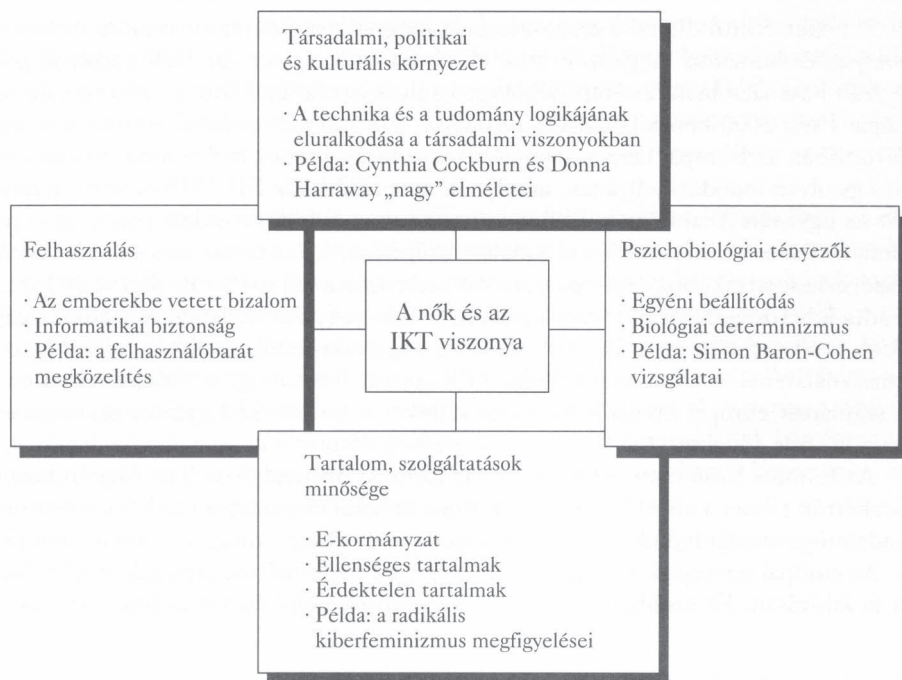
A négy pontban összefoglalt kihívásokra Scott nagyon is megfelelő válasznak tekinti az IKT eszközeinek felhasználását, hiszen azok a kommunikáció és az információhoz való hozzáférés gyors és egyszerű módját biztosítják. Az IKT alkalmazását nemcsak eszközként ajánlja a nőmozgalmak tevékenységének megkönnyítéséhez, hanem egyenesen a feminizmus sikerének zálogaként tekint az információs korszak által támasztott követelményeknek való megfelelésre. Anne Scott sem tagadja azonban a nőket érintő digitális megosztottság tényét, és a társadalmi esélyegyenlőség biztosítását szükségszerűnek tartja. Mindezek megoldására közösségi programok megvalósítását és a nők bátorítását javasolja az IKT eszközeinek birtokba vételére. A feminista mozgalmak tevékenységében intenzíven igénybe vett információs és kommunikációs eszközök is a nők szempontjait figyelembe vevő információs politika megvalósulását segítik elő.

Mindazonáltal a kiberfeminizmus terén sem érvényesül egységes megközelítési mód (ld. Adam – Green 1998). Az irányzat – annak alapján, hogy az egyes szerzők miként vélekednek a nők IKT ismeretekkel való felvértezésének módszereiről – két fő vonulatra oszlik. A liberális kiberfeminizmus a nemi jellemzők determinizmusa nélküli, szabad *off-line* valóság vízióját rajzolja fel. Utópiája a virtuális világ, ahol a nemi identitás is szabadon konstruálható.¹²

¹² A LambdaMOO nevű kibertérben például kilenc nem közül választhatnak a látogatók. A nemi keresztezésnek további lehetősége, hogy az angol nyelvű virtuális világban a kilenc nemnek kilencféle névmása van. (Ld. Caroline Bassett 2001:269)

A kiberfeminizmus radikális ága rendkívül kritikus a liberális vonulattal és az Internet használatának jelenlegi kultúrájával szemben. Hívei az Internet által teremtett új kultúra termékeinek szociológiai és pszichológiai vizsgálata alapján felhívják a figyelmet azokra a tartalmakra a világhálón, amelyek a nőkkel szemben ellenséges attitűdöt mutatnak, és bírálják a nőkről férfi-szemponatok szerinti kialakult kép továbbélését a virtuális közösségekben. (A virtuális nemi identitásról és az elektronikus 'nőiességről' lásd bővebben Caroline Bassett 2001). A nők *off-line* társadalmi helyzetekben megélt hátrányos helyzete Bassett és követői szerint áttevődik az Internet segítségével létrehozott virtuális világba is. A nők alulreprezentáltak az elektronikus térben, és a túlfűtött férfiak számára gyakran csak szexuális tárgyként jelennek meg. A nők ellenséges tartalmak dzsungelében találják magukat, miközben a világhálón böngésznek. A radikális kiberfeminizmus képviselői szerint a nők a virtuális világban ugyanolyan visszaéléseknek vannak kitéve, mint saját *off-line* közösségeikben. Az 'internet-fóbiát' a radikális irányzat kizárólag női célcsoportok számára üzemeltetett internetes portálok, hírlevelek és virtuális közösségi helyek megteremtésével kívánja leküzdeni. Híveinek az a céljuk, hogy a közösségi alkalmazás előnyeit kihasználva megteremtsék a feltételeket a női biztonság és bizalomérzet kialakulására.

Az IKT eszközök nemi alapon differenciált használatának mint komplex jelenségnek az értelmezési keretét a bemutatott megközelítések és az általános társadalmi feltételek figyelembevételével a következőképpen ábrázolhatjuk:

3. A nőket érintő digitális megosztottság következményei

A nőket érintő digitális megosztottság fenntarthatatlanságának kinyilvánítása nemcsak a feminista kutatók és aktivisták saját érdekeiktől vezérelt motivációjából fakad. A diszkrimináció széleskörű tilalma a modern demokráciák egyik alapelve.¹³ A demokráciában a hatalom mindenkori birtokosainak kötelessége az elitek által felépített és fenntartott egyenlőtlenségek csökkentése, s ennek – jelenlegi ismereteink szerint – az egyenlő esélyek biztosítására irányuló politikai törekvések a leghathatósabb eszközei. A demokratikus berendezkedés nem fogadhatja el, hogy a társadalom bizonyos adottságok szerint nyertesekre és vesztesekre oszlik, akik között nincs kommunikáció.

A társadalmi egyenlőtlenségek teljes megszüntetése azonban a szabadságra épülő politikai rendszerek keretei között lehetetlen, éppen elegendő feladat az egyenlő esélyek megteremtésért küzdeni. Az egyenlőség a valóságban merő fikciónak minősül, hiszen mindenki csak önmagával tekinthető egyenlőnek. Ha azonban az egyenlőséget egyenlő méltóságként értelmezzük, akkor az – minden ember egyedi meghatározottságának elismerésével – eleve adottá válik. Az a politikai berendezkedés, ami nem biztosít minden ember számára egyenlő esélyeket a társadalmi és politikai életben való részvételhez, nem tekinthető demokráciának.

3.1. A nemi alapokon kialakult különbségek gazdasági következményei

A nőket érintő digitális megosztottság megszüntetésének követelése nemcsak emberjogi és humánus megközelítésekből táplálkozik, ugyanis az IKT eszközök privilegizált használatának fenntartásából igen súlyos gazdasági károk is származnak. Az Európai Unió 2000-ben kibocsátott *Lisszaboni Stratégia*¹⁴ elnevezésű stratégiai dokumentumában az Európa Tanács azt a célt tűzte ki, hogy meg kell teremteni a feltételeit egy olyan fejlődési pályának, amelynek követésével az EU 2010-re versenytársa lehet az Egyesült Államoknak. Ebben a folyamatban kulcsfontosságú a munkaerő-piac átalakítása és az információs társadalom kiépítése. A *Lisszaboni Stratégia* elkészítői szükségesnek látták, hogy Európa mielőbb kiaknázza az új gazdaság, illetve az Internet adta lehetőségeket a munkaerő-piacon, a tudományszervezésben és a közszolgáltatások rendszerében egyaránt. Feltehetőleg nagyrészt a nők kisebb mértékű Internet-használatának eredményeként alakult ki az a helyzet, hogy a hálózati hozzáférések számának európai átlaga – évek óta stabilan – csupán az Egyesült Államokban mért átlag fele (5. ábra).

Az Európai Unió motorjának tekintett Európai Bizottságban dolgozó politikusok és szakértők tábora a közel 500 milliós Európa munkaerő-piacán, és ebből kifolyólag a társadalmi-gazdasági fejlődésben is kiemelkedő jelentőséget tulajdonít a nők szerepének. Az európai stratégiák kidolgozói felismerték az információs társadalom lehetőségeit és kihívásait. Ez utóbbiak közül az IKT eszközök nemi alapon differenciált hasz-

¹³ Az emberi jogok európai Kartájáról bővebben tájékozódhatunk a http://europa.eu.int/comm/external_relations/human_rights/doc/charter_364_01enpdf honlapon.

¹⁴ http://europa.eu.int/comm/lisbon_strategy/index_en.html

nálata – figyelembe véve az Európai Bizottság törekvéseit és javaslatait – ugyanolyan politikai kérdéssé nőtte ki magát, mint a nőknek a munkaerő-piacon és az élet egyéb területein tapasztalható diszkriminációja, illetve az ez ellen való küzdelem.

Az Európai Unió stratégiai kérdésnek tekinti a modern információs és kommunikációs technológia eszközeinek kiterjedt alkalmazására épülő információs társadalom megteremtését. Az IKT széleskörű gazdasági és társadalmi felhasználása az Európai Unió vezetői szerint megerősíti az állampolgárok jólétét és megkönnyíti számukra a közügyekben való részvételt. A mindezeket leszögezõ *Bangemann jelentés*¹⁵ nyomán megindult folyamat során az utóbbi évtizedben – az európai integrációs törekvések keretei között – a médiapolitika mellé felzárkózott és önálló létjogosultságra tett szert az információs politika is. Az európai információs politika átfogó folyamatokat koordinál és a társadalom minden alrendszerére egyaránt hatni kíván. A *Lisszaboni Stratégia* az Európai Unió legfontosabb fejlesztési dokumentuma, így saját nemzeti fejlesztési terveiket és más fejlesztési dokumentumaikat a jelenlegi és a közeljövőben csatlakozó tagállamoknak is összhangba kell hozniuk avval.

3.2. A digitális megosztottság politikai következményei

Az információs társadalom immár nemcsak a jövő, hanem a jelen. Olyan gazdasági és társadalmi közösségek alakultak ki, amelyek a szintetizált információ adás-vételére épülnek, s a változások nem hagyják érintetlenül a politikai döntéshozatal és a kormányzati munka rendszereit sem. Az információs társadalom adekvát politikai berendezkedése az elektronikus demokrácia. Az Internet és a hozzá kapcsolódó technológiák megnövelhetik a személyes kifejezés terét és állampolgári aktivitásra sarkallnak – vallják az információs társadalom optimista-utópista elemzői.¹⁶ Vonatkozik-e vajon ez az állítás a nőkre is, vagy ők a virtuális társadalmi szerződésből éppen úgy kimaradnak, mint két-háromszáz évvel ezelőtt a szabadság, egyenlőség és testvériség kedvezményezettjeinek köréből?

A nők közéleti részvételére az IKT elterjedésének korai időszakában az *Athén-modell* néven ismerté vált technofil megközelítés mindent elsőprõ megoldást kínál (ld. Pintér Róbert 2000). A modern információs és kommunikációs eszközök segítségével a képviseletből fakadó 'kapuõri' funkciók kiküszöbölhetõk, így a nõk és az érdekeiket képviselõ szervezetek az új minõségû elektronikus demokráciában közvetlenül jeleníthetik meg szempontjaikat. Mivel azonban az *Athén-modell* elvárásai a társadalmi egyenlőség kérdésében egyrészt túlzottan bizonyultak, másrészt több pszichológiai, szociológiai és etnometodológiai kutatás is kimutatta a nõk hátrányos helyzetét az IKT eszközök használata terén, az e-demokrácia ebben a '*laissez faire*' megközelítésben nem sok jóval kecsegteti a nõ állampolgárokat.

¹⁵ A jelentés teljes egészében letölthetõ a <http://europa.eu.int/ISPO/docs/basics/docs/bangemann.pdf> hozzáférési helyrõl.

¹⁶ Zizi Papacharissi: A virtuális szféra. In.: Médiakutató 2003. Tavasz szám 119. o.

Mindazonáltal globális szinten az Egyesült Nemzetek Szervezetének¹⁷ keretei között, regionális megközelítésben pedig az Európai Unió¹⁸ intézményi hálóját kihasználva számos kutatás és azok eredményeképpen megszületett dokumentum keresi a *gender* szempontok érvényesítésének lehetőségeit az IKT eszközökre alapozott politikai és társadalmi részvétel terén. A kutatási eredményeket zászlajukra tűző lobbycsoportok hatása a kormányzati munkára néhány európai országban világosan kimutatható. Nem arról van szó, hogy a kormányzati honlapokon van-e „nőies” témájú tartalom, hanem arról, hogy a nők érdekei valóban megjelennek-e a politikai döntéshozatalban.¹⁹

Összegzés

Tanulmányomban igyekeztem bemutatni a nőket érintő digitális megosztottság jelenségét, ami Európa-szerte beavatkozásra készíti azokat az államokat, amelyek stratégiai célként tételezik az információs társadalom kialakítását, hiszen a technikai fejlődés és az elsődleges gazdasági mohóság logikája erősen szétartó irányokban befolyásolja a társadalom különböző csoportjait. Mindez fokozottan érvényes az olyan országokban, mint amilyen Magyarország is, ahol az információs forradalom megkésve, de annál intenzívebben érezteti hatását.

Amennyiben a kormányzat nem rendelkezik pontos elképzeléssel arról, hogy miként változtathat hatékonyan és fenntartható módon a digitális megosztottság tényén, a megosztottság rövid időn belül szakadékká változik. A kormányzati *outputok* közül a stratégiák tükrözik a leghívebben a hosszú távú elképzeléseket, s így a stratégiák kidolgozóira kiemelkedő felelősség hárul. A demokratikus döntéshozatal alapkövetelménye, hogy a hosszú távú fejlesztési dokumentumok a lehető legszélesebb társadalmi érdekek szolgálatában szülessenek meg. Jelenleg azonban Magyarországon gyakorlatilag semmilyen hagyománya sincs annak, hogy horizontális célként figyelembe vegyék a nők érdekeit. Így az Európai Unióhoz történő csatlakozáskor nemcsak a magyar politikai kultúrára, hanem a magyar jogalkotás és jogalkalmazás egész gyakorlatára is egyszerre fog rázuhanni az írott²⁰ és íratlan szabályok, módszerek és eljárások Brüsszelben elfogadott rendszere.

¹⁷ United Nations International Research and Training Institute for Advancement of Women Virtual Seminar Series on Gender and ICT. 2-14 September, 2002. Ld.: <http://www.in-instraw.org>

¹⁸ <http://www.blomstrand.se/SUCI.htm>

¹⁹ A brit parlament 2002-ben a családon belüli erőszak visszaszorítására érdekében eseti bizottságot hozott létre a parlamenti pártok és civil szervezetek képviselőinek, valamint a kutatóintézetek munkatársainak bevonásával. A parlament – kihasználva a modern információs és kommunikációs eszközöket – hatékony hálózatot épített ki a probléma kezelésére. Ld.: Margaret Moran: Womenspeak: E-Democracy or He-democracy? http://www.thepolitican.org/politican/article_011.html

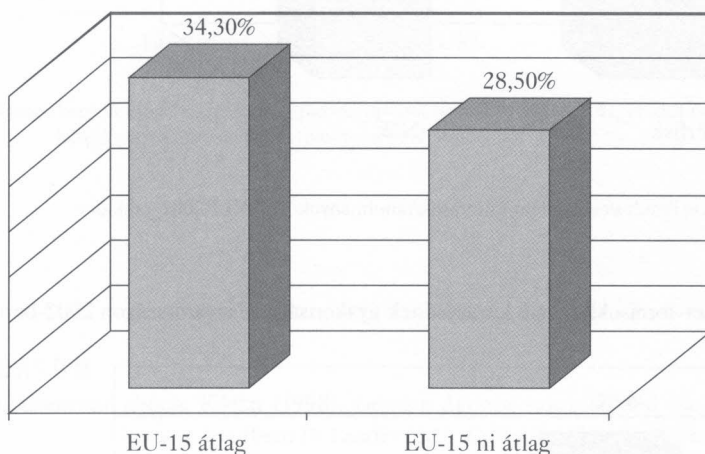
²⁰ A nemek közötti esélyegyenlőség megteremtésével kapcsolatban már a Római Szerződésben is találhatók általános szabályok, amelyek közel negyven év alatt folyamatos fejlődésen mentek keresztül. A „szociális Európa” jegyében a kilencvenes évek elején megszületett a „*cross cutting issue*” kategóriája, ami a nemek közötti esélyegyenlőség kérdését horizontális elvként tételezi minden kormányzati szakpolitika, jogalkotás és jogalkalmazás, valamint stratégiai tervezés számára. Ld. Gyulavári Tamás, 2000.

Az Európai Unióhoz való csatlakozás követelményeinek kielégítése mint *ultima ratio* a teendők meghatározásakor a magyar politikai gondolkodás rendkívül problematikus vonása. Az európai 'mumus' kumulált gondokat jelent az információs társadalom, s ezen belül a nemek közötti információs esélyegyenlőség kérdéseinek kormányzati kezelésében. A nyugati példákat követő magatartás nem szünteti meg a nők hátrányos helyzetét, a semminél mégis jobb, mert az európai országok közül a megfelelő példák kiválasztása és az ott bevált módszerek integrálása a hazai gyakorlatban is elősegítheti a nők digitális diszkriminációja elleni fellépést.

Melléklet

1. ábra

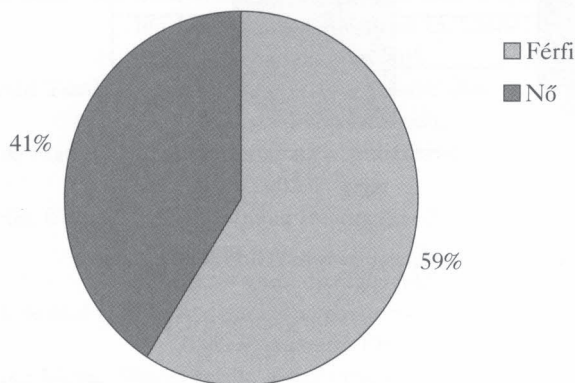
Az Internet használata az Európai Unióban 2001-ben

Forrás: http://europa.eu.int/comm/employment_social/knowledge_society/eincl_en.pdf

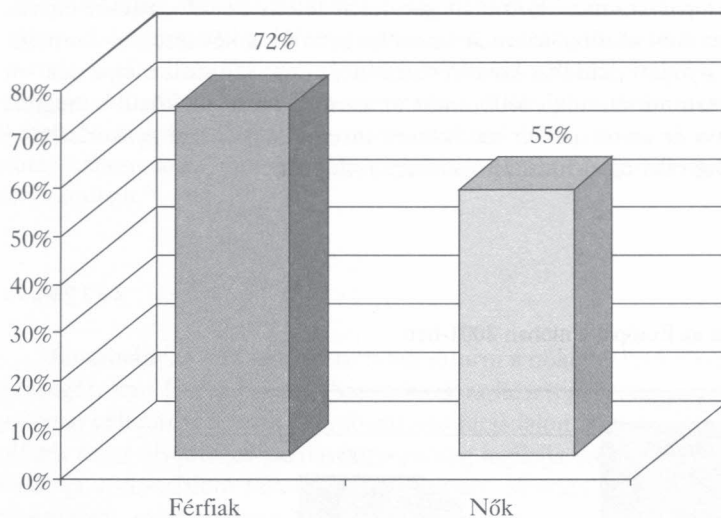
2. ábra

A rendszeresen Internetezők nemek szerinti megoszlása Magyarországon 2002-ben

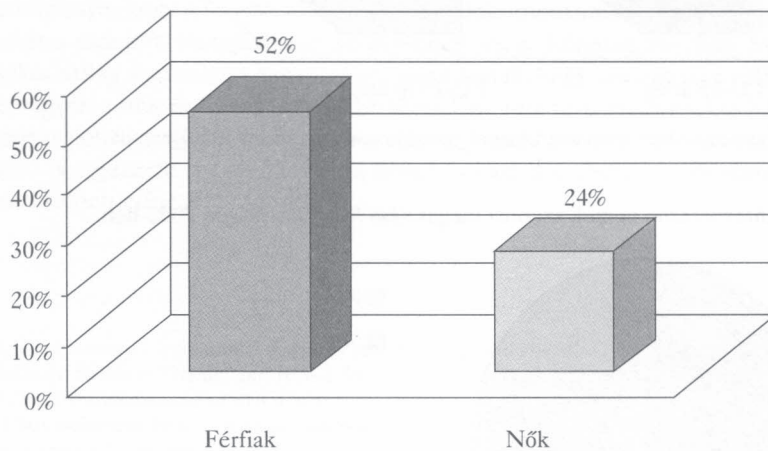

Forrás: http://www.ihm.hu/tarsadalom/kutatasok/tanulmanyok/TGI/VLR2002_cikk.doc

3. ábra

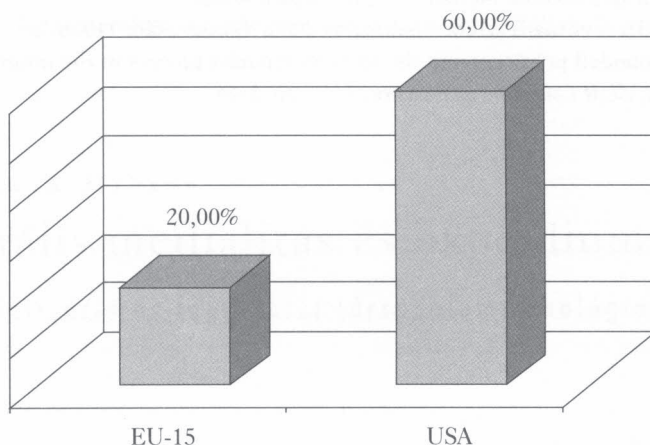
A hétvégi internetezés gyakorisága Magyarországon 2002-benForrás: http://www.ihm.hu/tarsadalom/kutatasok/tanulmanyok/TGI/VLR2002_cikk.doc

4. ábra

A szoftverek Internet-forrásokból való letöltésének gyakorisága Magyarországon 2002-benForrás: http://www.ihm.hu/tarsadalom/kutatasok/tanulmanyok/TGI/VLR2002_cikk.doc

4. ábra

A szoftverek Internet-forrásokból való letöltésének gyakorisága Magyarországon 2002-ben

Forrás: http://europa.eu.int/comm/public_opinion/archives/eb/ebs_141_en.pdf és
http://www.ss.ca.gov/executive/ivote/final_report.pdf

IRODALOM

- Adam, Alison and Green, Eileen (1998): Gender, Agency, Location and the New Information Society. In.: Brian D. Loader (ed.): *Cyberspace divide*. p. 96. London: Routledge.
- Bassett, Caroline (2001): Virtuális nemiség – élet egy on-line világban. *Replika*, 43-44. szám
- Cockburn, Cynthia: *Machinery of Dominance: Women, Men, and Technical Know-How*. London, Pluto Press, 1985
- Cowley, Geoffrey (2003): Girls, Boys and Autism. *Newsweek*, 2003. szeptember 8. 43-48.
- Green, Eileen and Keeble, Leight (2001): The technological story of a women's centre. p. 54. In.: Leigh Keeble and Brian D. Loader (ed.): *Community Informatics*. Routledge, London and New York.
- Gyulavári Tamás (2000): *Az Európai Unió szociális dimenziója*. (szerk), Szociális és Családügyi Minisztérium, Budapest,
- Homoki Máté (2002): Internethasználat tudáshátrányos társadalmi térben. *Jel-Kép*, 2002. 2. szám
- Marcelle, Gillian M.: Transforming Information & Communications Technologies for Gender Equality
<http://www.undp.org/gender/resources/mono9.pdf>
- Molnár Szilárd (2002): A digitális megosztottság értelmezési kerete. *Információs Társadalom*, 2002. 4. szám, 82-101. o.
- Margaret Moran: Womenspeak: E-democracy or He-democracy?
http://www.thepolitan.org/politan/article_011.html

Pintér Róbert (2000): Az információs társadalom – az vajon mi?

<http://www.tar.hu/frameset.phtml?path=/isip/>

Papacharissi, Zizi (2003): A virtuális szféra. *Médiakutató* 2003. Tavaszi szám 119. o.

Anne Scott (2001): Grounded politics: some thoughts on feminist process in the information era; *ACM Computers and Society* 31(4): pp. 5-14